

Sønderhodag 20. juli 2014

Talepapir. Det talte ord gælder.

Kære forsamling –

Lad mig begynde med at minde om - som en del af jer vil vide - at den her by engang i praksis blev styret af kvinder. Men alligevel er det formentlig højst en halv snes stykker fra det køn – og i så fald fortrinsvis udenbys fra – der har stået på den her talerstol i de 86 år, vi har haft Sønderhodag. Det er mig derfor en ganske særlig stor glæde at stå foran jer her dag.

Og nu skal I høre. På denne her dag, hvor solen skinner så smukt, og husene og hækkene og stierne viser sig fra deres bedste side, og musikken klinger i alle hjørner, og I sidder her og ser så kønne ud i jeres dragter, mens I venter på, at jeg bliver færdig, så I kan komme videre ned gennem byen og være endnu mere kønne - og feste i forsamlingshuset i aften, mens I synker ind i den særlige sommerfortabelse, den særlige stemning af sved, latter og sprød violin, – på denne her dag, hvor det hele **samles** i idyllisk fejring af os selv og den her by, vil jeg tale om at **skilles**.

For begge dele, **samles og skilles ad**, er ikke bare en sang, som I måske kender, og som I også kommer til at synge mod slutningen af ballet i aften. Det er simpelthen grundelementerne i det her steds historie – og det er selvfølgelig derfor, sangen, **Samles, skilles ad**, har fået så stor symbolsk betydning her.

Det er nok ikke alle, der ved det, men Sønderho bygger på en grim historie. Efterhånden er byen meget kommet til at handle om musik, dans, dragter og det ret specielle bymiljø, og måden som det fletter sig ind i naturen på – de verdensberømte gamle langhuse, stinettet, grønningerne, klitterne, vaderne, som nu ovenikøbet er med på UNESCOs liste over steder og områder, der betragtes som verdensarv. Det er kommet til at handle om bevaring og beskyttelse af alt det, og selve byen er meget kommet til at handle om idyl og harmoni og fred og afkobling: en del flytter herover for at få ro til at arbejde, og en del flytter hertil for at få ro til at holde op med at arbejde. Og tak for det!

Men faktisk fandtes stedet ikke uden nød og død og drama. Det var karrig jord. Der var ikke meget at hente dér. Man måtte sejle for at finde mad på den ene eller den anden måde, og det var ikke ufarligt. Der er to kirkegårde til den her ret lille by. Og rigtig mange af de døde ligger slet ikke her, de er forsvundet på verdenshavene, blandt andet min oldefar, hans bror og resten

af den tolv mand store besætning, som gik ned med jernbarken Phønix ud for den østamerikanske kyst i 1896. Min oldemor sad enke i 61 år. Hver gang nogen blev meldt død derude, kom der en sortklædt slægtning vandrende op langs huset, og så stod man derinde i ”si frankel” og så de værste anelser bekræftet. Det skete hele tiden. I 1825 blev 40 kvinder enker og 100 børn faderløse. I de få dagbogsoptegnelser, der ligger på sognearkivet, kan man se, hvor kortfattede meddelelserne om død og ulykker er, og hvor lakonisk de glider ind i den almindelige almanak. Det går fra pæretræet, der springer ud, koen, der skal vaskes – og et barn der dør af lungebetændelse – til en skibsfører, der forliser. Og der var ikke terapi i forsamlingshuset. I stedet opstod der et tæt vævet system af selvkontrol og social kontrol - man holdt på sig selv, og man holdt øje med hinanden. Det har krævet store anstrengelser at holde sammen på resten, når man hele tiden blev skilt fra andre. Det var især kvinderne, der forvaltede reglerne i byen, for det var dem, der var her, mens mændene var af sted. De havde egen økonomi, egne dyr, egne jordlodder og ejede parter i skibene og rederierne.

Som en slags nødvendigt kit i det hårde liv opstod festerne. Fra krønikeskriveren Niels Frederiksen ved vi, hvor mange forskellige slags festligholdelsespligter, der fandtes – den, der ligesom understreger det hele, er den bod, man blev idømt, hvis man forsømte at overholde festpligten – så skulle man holde en bodsfest. Der var meget ofte brændevin og dans og halløj på programmet, ellers gik man til de regelmæssige dansestuer – der var ustandselig gang i den, og det var der, for der skulle al den fest til at opsuge al den rædsel. Vi lever! For pokker da – vi lever. Det er de lag, byen står på.

Og i min opvækst – og jeg er herfra, datter af den gamle smed og spillemand, Henning Valdemar Pedersen, og min indvandrede mor fra Darum, Doris Bundegaard, som nu efter min fars død har det gamle sønderhoslægtshus for sig selv – har jeg mærket, at det var en særlig flok overlevende, jeg blev født ind i, men at det også krævede, at man huskede at gøre sig fortjent til medlemskabet. Tidligt forstod jeg, at sønderhoning, det er som et kinderæg hele tre ting: noget vi taler, noget vi danser og noget vi ER. Til Sønderhodag debuterede jeg som fireårig på hestevogn i fanødragt, var senere både høstpige, konfirmand, brudepige og brud – jeg var med til alle ballerne, og hjemme hørte jeg fra mit værelse på første sal min far og de andre spille nedenunder om natten. Som tolvårig lærte jeg at danse den der specielle glidende, gyngende dans, som sønderhoningen er – og jeg forstod, at der er visse slægter, som har et bedre dansery end andre. Også her skulle man gøre sig

fortjent.

Det var – og er - en kæmpe scene at befinde sig på. Vi blev kyndigt vejledt af nogle af de gamle kvinder, som vidste alt om dans og dragt, og vi forstod, at der var ting, man ikke gjorde. Det stod ingen steder. Man måtte gætte sig til det. Det handlede om moderation – mådehold - om at færdes med en vis værdighed, og jeg prøvede ihærdigt at blive den flittigste sønderhoning, man kunne være, hvis man var på min alder – men jeg manglede moderationen. Jeg var for ukritisk. For lige som det med at samles og skilles ad er fundamentet for byen, er det det også i ethvert menneskesind. Fra man bliver født, længes man efter samhørighed, fællesskab, den varme, sociale grød, lade sig omslutte af den - lige til man en dag er fedtet så meget ind i den, at man længes efter at rejse ud og holde afstand. Byen var for mig begyndt som porten til resten af verden, dragten var et adelsmærke, min mor havde ovenikøbet syet min helt egen udgave til mig, det er den, jeg har på i dag - som forskellige af slægtens gamle damer forsynede med mere end 100 år gamle knapper og spænder, hjembragt fra fjerne destinationer, en særlig udmærkelse og forbindelse bagud. Længere kunne man vel ikke komme. Men en dag blev det hele for meget – den sociale grød var ikke længere en behagelig og tryk substans – den holdt mig fast. Hvor alle andre kom rejsende fra storbyen for at få fred i min by, rejste jeg til storbyen for at få fred for freden.

Jeg blev selvfølgelig ved med at komme herover for at besøge familie og venner, det var bare alle de gamle, hellige ting og ritualer og danse og sekstanter og oktanter og spinderokke og barometre og konkylier og malerier og fotografier og slægtshistorier, der røg på pause. Men når nogen ude i verden spurgte, kom jeg altid fra Sønderho, aldrig Fanø eller Jylland.

Det havde – og har - jeg aldrig sluppet, og jeg har lagt mærke til, at det samme gælder andre, der er rykket ud i verden og er blevet der – eller er kommet tilbage. Og hvorfor er det så vigtigt altid at sige dét for os, der er herfra? Der er overleverhistorien, som jeg har fortalt om – men der er også noget andet. Hvorfor er vi for eksempel her i dag? Hvad laver vi i de her dragter her ved en gammel mølle, som bliver ved med at gå i stykker? Det var den for øvrigt også, da Sønderhodag blev indstiftet i 1928 af en samling badegæster og lokale – og møllen blev senere det symbolske billede på hele den bygningsmasse, man ønskede at bevare. For hvorfor opstod Sønderhodag? For at fejre gamle dage, da gamle dage var slut. Sejlskibstiden var omme, dampskibene havde vundet, folk rykkede ud af dragterne, ud af byen og til afskibningshavnene. De blev ved med at sejle, men de kom ikke **hjem** – som sønderho jo altid har heddet, for var man født her havde man

kun ét hjem – de kom ikke hjem og boede, de her søfolk og deres koner, når der var landlov – de **var** flyttet. Tilbage stod de tomme huse, og det var badegæsternes stikord: de kom rejsende og købte sig ind i et tusindårsrige, hvis herlighed aldrig burde åbenbares for andre, som de skrev i hemmelige breve til hinanden.

Og som vi jo ved, var det faktisk lidt af et lykketræf, at nogle udefra fik fat i de her huse, så de blev stående og hverken forfaldt eller blev jævnet med jorden og i hvert fald var beboet et par måneder om året, og det var også godt, at en del af de folk udefra gik ind i Fonden gamle Sønderho, som jeg herefter bare vil kalde FONDEN, og arbejdede indædt for at hegne og bevare det oprindelige bymiljø og andre gamle ting, i samarbejde med kulturarvsbevidste lokale.

Men det var også godt af en helt anden grund. Lad os lige se på, hvem der var tilstede den sommerdag i 1928, da direktør Mads Kromann, selv fra Sønderho, holdt den første Sønderhodagstale. Han delte folk ind i fire slags, som han kaldte: De egentlige sønderhøninger, de udenbys boende sønderhøninger, de fremmede der satte bo her, og de fremmede, der vendte tilbage år efter år. Altså to slags sønderhøninger og to slags fremmede, som han nu ville forene for sagen Det gamle Sønderho.

Og de fremmede, for det er dem, jeg vil frem til – hvor er det godt, at vi fik dem! For det er muligt, at Kromann ville **samle** folk – hvilket også skete på visse punkter – men der opstod også **skillelinjer** – vigtige skillelinjer, for med al deres længsel efter fred og skønhed og oprindelighed, og med al deres bekymring for at få herlighederne fordærvet af verden udenfor – kom de fremmede til at sparke liv i en værdikamp, som har varet i snart 100 år.

For hvem skal bestemme, hvordan sådan en flok seje gamle overlevende og deres efterkommere skal indrette deres by?

En del af scenen her i Sønderho har altid handlet om, at der ikke blot har været eget opsyn med egen adfærd, men også et blik med udefra, som sønderhøningerne både har spejlet sig i – og har givet én på bærret. Der er nemlig kommet opdagelsesrejsende hertil i mere end 150 år - i konkurrence om at sætte den spidsede pen ned i jorden før de andre – for at få lov at være den første, der fortalte alverden og sønderhøningerne selv, hvem de var. Digteren Holger Drachmann var en af dem, og han jamrede sig voldsomt i 1893 over det moderne, for eksempel Fanø Nordsøbad og alt dets skørlevned, som han mente truede den ægte folkekarakter her på øen.

Men hvad Drachmann og en del andre overser er, at hele det samfund, som de og andre har beundret og beundrer for dets uspolerede og uberørte

oprindelighed, allerede har mistet uskylden for længst. For folk i byen er jo netop ikke BANGE for verden udenfor og lader sig derfor heller ikke ødelægge af den – sagen er jo, at Sønderho simpelthen **bygger** på påvirkninger udefra. Uden dem fandtes byen ikke. Tag bare musikken og dragterne og sproget og madvanerne – meget af det blev slæbt med hjem fra langfarterne. Og desuden har byen hele vejen også været en helt ALMINDELIG by, som byer er, når der bor mennesker i dem, som arbejder og lever og ikke er kustoder – ting skal være i orden, når der pyntes og males og vedligeholdes, men man slår ikke op i Nationalmuseets manualer først.

Der har ofte på denne talerstol stået folk, som har talt om at frede hele byen. Nogle har villet skrælle vejbelægningen af og føre det hele tilbage til oprindelighedsstatus, og i slutningen af 1960erne siger en fremtrædende fredningsmand i Fanø Ugeblad, at man i så fald bare kan oprette en stor parkeringsplads uden for byen – hvor de lokale kan få arbejde som parkeringsvagter.

Mens jeg har arbejdet på den her tale, har jeg bladret i nogle af min fars gamle referater fra fondens repræsentantskabsmøder. Og det er sjovt at se den tilbagevendende diskussion om, hvordan man slipper for moderne musik til ballerne. I 1920erne får fonden faktisk rehabiliteret Sønderhomusikken, som i en periode har været ildeset, når der var fest – men siden går det helt over i den modsatte grøft, intet andet end sønderhoningen gælder, når kulturbevarerne kommer rejsende og sidder i deres autentiske huse bag deres autentiske buketornshække og vil til bal med de autentiske Brinch-spillemand i forsamlingshuet. Men de overser, at det faktisk er spilleglæden ved al mulig musik, jazz, swing, slagere, der hele vejen har holdt liv i sønderhoningen.

Hvorfor taler jeg så meget om den her skillelinje, den her konflikt mellem bevaring uden alt for meget liv og liv uden alt for meget bevaring? Fordi den er **guld** for sønderho. Folk VÅGNER af den. Lad os nu tage den nye opblomstring, både med blikkene udefra og med dansen. Først blikkene. De seneste seks år har der været mange tilrejsende journalister, som har været næsten lige så eksotiserende som Drachmann i 1890erne, når de har skrevet henført om de tilflyttede kunstnere, der var rykket ind i en autentisk ramme med dragter, musik og bal i forsamlingshuset. Stammesamfund! Her! I vores land!

Der kom også en fotograf forbi og forelskede sig i hovedtørklæderne og struderne, som er de der ansigtsmasker, høstkvinderne havde på i marken for at skåne deres hud mod sol og fygesand - og billederne blev til kunst. Det

var godt, at hun kom, og det var godt, at københavneranmelderne blev begejstrede og skrev om den danske burka, hvilket naturligvis er noget sludder – men godt er det, for så kommer vi til at diskutere her i byen. Vi diskuterer, hvad det er, vi går rundt og gør med de her dragter og det her sted. Vi tager stilling. For der er jo også folk HER i byen, der vil bevare, især vil de bevare mennesker, som jo er noget af det eneste, man ikke KAN bevare: Det var nu bedre, dengang de gamle var der. Og lad os bare tage Hønen med – sydspidsen herude, som havet æder af. Kan den dog ikke blive, som den oprindeligt var? Det siger både sønderhøninger og fremmede. Jo, men hvornår var det? For 40 år siden? 80? 200 år? Det er Vadehavet, så det forandrer sig hele tiden. Hvilken oprindelighed skal man beslutte sig for? Det samme gælder dragten. Nu er der kommet nye brudekroner eller Borrer, som vi kalder dem, I kan se dem her bag mig på brud og brudepiger – men er de ikke lidt store? Og de har da vidst heller ikke siddet på hovedet af alle de gamle? Nej! Men hvis ikke folk havde smidt dragten dengang i begyndelsen af det 20. århundrede, havde den ikke låst sig fast på det bestemte udtryk, som den i store træk har i dag.

Så lad mig lige sammenfatte: hvorfor er Sønderho blevet så kraftigt et sted? Fordi vi er født ind i en stærk og alvorlig historie med et islæt af fandanivoldskhed og modstandsdygtighed – en given ramme, hvor den allervigtigste rolle i virkeligheden ikke spilles af det landskab og de huse, som folk kommer for at se - men af MENNESKER - som vi selv kender og kendte. De gamle, som de altid har heddet, og som byen er fyldt med mange generationer bagud - selv om de for længst er døde stormer de op og ned ad veje og stier og er med i erindringen, de er med som retningsgivere. Som liv, selv om de er døde. Som overleveret historie. Det betyder også, at Sønderho har de kvaliteter der gør, at den bliver en indre by hos enhver af os. En indre by, som vi befolker med de folk, vi selv har kendt – så nu sidder I hver især derude og tænker – jaja, hun taler nok om Sønderho, men MIT Sønderho er det rigtige! Læg nu til den indre by en betydelig stolthed og selvbevidsthed, som er blevet til i en diskuterende dialog med de fremmede blikke.

Og - I udefra kan ikke se det, for når I går rundt her, ser I bare en velpasethed og et sjældent smukt kulturlandskab. Men rundt om bag dørene – og rundt om hos de udenbys boende og de fremmede – er den stolthed og selvbevidsthed, jeg talte om før, og ikke mindst ønsket om at få del i den, så stærk, at det har fået folk til at gå ned med en depression over ikke at blive optaget i den nyeste udgave af slægtsbogen, når de nu selv synes, de hører til.

Slægtsbogen! Den er efterhånden på seks bind, og der står man, hvis man er

rigtigt med i Sønderhohistorien. Alle andre må gerne bo her, og mødes ovenikøbet med åbenhed, men skal man have ophavsret til det gamle, skal man stå i den bog. Selv er jeg, som jeg sagde, født og opvokset her og står i den sammen med mine to brødre, som døde som små, og sammen med mine egne børn og min mand, som jo kun står der i kraft af mig. Der er lempet på reglerne de senere år, og flere og flere står i bogen, og det er interessant, for hvordan afpatruljerer man grænsen? Skal man gå tilbage til de helt gamle, uskrevne regler er jeg for eksempel slet ikke sønderhoning. Det kræver, at man er født her i byen, og at ens forældre er ud af lokale slægter så langt tilbage, som det kan dokumenteres. Og min mor er fra Darum, og min far, som ellers var en mønstersønderhoning, og som på sine gamle dage blev et gudsbenådet kulturbærende brokkehoved og tog diskussionerne og skældte folk ud for at være provinsiÆLLE, som han sagde, når de faldt på halen over, at et landsdækkende dagblad havde den godhed at skrive om Sønderho – denne her mand, min far, var adopteret – ganske vist ind i to gamle sømandsslægter, men alligevel.

Det gør det let at svare på det spørgsmål, jeg har haft med hele vejen: Hvordan kommer man til at høre til som voksen, hvis man ikke vil blive i nostalgis barnekammer? Det gør man, hvis man vil. Længere er den ikke.

Er der en fremtid for byen? Ja, jeg tror på masser af liv. Det er der nu. Hele min opvækst har jeg hørt på, at ingenting længere er det samme, for det gamle – og de gamle – er væk. Men sådan sagde man også for 100 og 150 år siden, viser kilderne. Det er et træk der er lige så gammelt som byen selv. Det er derfor nok snarere en besværgelse, en måde at forsøge at komme overens med forandringer på.

Nej, heldigvis: intet er hele tiden det samme. Men meget er godt. Det er godt at se, at fonden og borgerforeningen samarbejder om at gøre det lettere for folk at flytte hertil. Og det er godt, at der allerede ER rykket så mange aktive og deltagende mennesker ind, ovenikøbet med børn og unge, der som førstegenerations sønderhoning på fineste vis spiller musikken og danser dansene – og vi ser en ny kraftig opblomstring, som ved første øjekast virker mere ubesværet, end da jeg var ung.

Men – det er også godt, at der ikke er nedlagt forbud mod fest og for mange kaffepunche og mod at særlinge og tossehoveder, der er trætte af socialkontoret i storbyen, bosætter sig midt i det kulturbloomstrende miljø – for ellers drukner det, byen kan, i idyl.

Og nu siger jeg noget, man ikke må sige: jeg HÅBER, kære forældre, kære

børn og unge, at det hele ikke ender i harmoni. Jeg håber, at I, kære børn og unge, får anfægtelser. Der vokser noget godt ud af dem. Jeg ønsker, I gør en eller anden slags oprør på et tidspunkt, for det er – som sagt – i diskussionerne, det her sted lever – og rykker.

Hvis vi alle sammen bare siger – nej hvor er her pænt og hvor er folk søde, så kan vi lige så godt aflyse festen.

Og det vil vi jo ikke. Vel?